
ДАНИ СРПСКОГА ДУХОВНОГ ПРЕОБРАЖЕЊА
XXIII

**СРЕДЊИ ВЕК У СРПСКОЈ
НАУЦИ, ИСТОРИЈИ,
КЊИЖЕВНОСТИ
И УМЕТНОСТИ**

VII

НАУЧНИ СКУП
ДЕСПОТОВАЦ–МАНАСИЈА, 22–23. АВГУСТ 2015

Редакција

др Станије Бојанин (Београд, Србија), др Злаића Бојовић, доцентски члан САНУ (Београд, Србија), мр Павле Драгичевић (Бања Лука, Република Српска), др Јекатерина Јакушкина (Москва, Русија), др Гордана Јовановић (Београд, Србија), др Радослава Станкова (Софија, Бугарска), др Рада Симијовић (Београд, Србија), др Јелица Стојановић (Никишић, Црна Гора),
др Љиљана Стошић (Београд, Србија);
др Волфганг Штајнингер (Грац, Аустрија)

Главни уредник
ГОРДАНА ЈОВАНОВИЋ

ДЕСПОТОВАЦ
2016

Издавачи
Народна библиотека „Ресавска школа”, Деспотовац
Институт за српски језик САНУ, Београд

За издаваче
Санела Симић
др Јасна Влајић-Поповић

Рецензенти
др Злата Бојовић, дописни члан САНУ (Београд, Србија)
др Гордана Јовановић (Београд, Србија)
др Рада Стијовић (Београд, Србија)
др Љиљана Стошић (Београд, Србија)

ISBN 978-86-82379-66-9

СРПСКИ ГРАДОВИ И ОБИЧАЈИ У СРЕДЊОВЕКОВНИМ АРАПСКИМ ПУТОПИСИМА ОД IX ДО XII ВЕКА*

У делима арапских путописаца сачувани су подаци о Србима, њиховим градовима, обичајима и карактеру. Арапски географи и историчари од IX века у својим делима пишу о земљи Словена, а од X века пишу о подели Словена на племена, међу којима су Срби и Хрвати. Арапски извори о Србима у раном средњем веку су дела Ал Масудија, Ал Бакрија, запис Ибрахима ибн Јакубија Исраилија, Тартушија, сачуван код Ал Бакрија, и Идрисијева географија. Арапи су писали о погребним ритуалима Срба, који подсећају на источњачке. У време крсташких ратова арапски географ Идриси написао је своје дело на двору норманског краља Рожера II на Сицилији, у коме је навео српске градове и путеве.

Кључне речи: арапски извори о Србима, Масуди, Бакри, Ибрахим ибн Јакуби, Идриси, погребни ритуал, српски градови и комуникације.

У делима арапских путописаца сачувани су подаци о Србима, њиховим градовима, обичајима и карактеру. Арапски географи и историчари од IX века у својим радовима често помињу земљу Словена и широку територију коју је она обухватила, а од X века пишу о подели Словена на племена, међу којима су Срби и Хрвати. Арапски извори о Србима у раном средњем веку су дела Ал Масудија (IX–X век, 871–956/7),¹

* Овај рад је настао у оквиру пројекта *Етногенеза Срба у средњем веку: упоредна анализа историјско-културног наслеђа, генетичког материјала и предмета материјалне културе са агенција за археологије хемије* (бр. 47025), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја републике Србије.

¹ Ал Масуди, Абул Хасан Али ибн Хусаин Али ал Масуди (IX–X век, 871–956/7), увео је тематски метод писања историје код Арапа. Уместо да излаже догађаје хронолошким редом, он их је груписао око династија, краљева и народа. Рођен је у Багдаду, у познатој куфској породици. Познавао је историју, географију, астрономију, зоологију и науку везану за ислам. Припадао је рационалистичкој школи мутазилита. У потрази за сазнањем кренуо је из родног града на пут кроз азијске и афричке земље, све до Шпаније на западу. Последњу деценију живота провео је у Сирији и Египту прикупљајући материјал за своје дело од тридесет једног тома, од чега је сачуван само

Ал Бакрија (XI век, 1004?/1014–1094),² запис Ибрахима ибн Јакубија Исраилија, Тартушија (X век), сачуван код Ал Бакрија,³ и Идрисијева географија (средина XII века, 1099/1100–1164/5/6).⁴

један у Бечу. У Фустату је провео своје последње године, редигујући своје радове и пишући нове, пре свега, књигу *Kitâb at-Tanbih wa'l -Ischrâf*, у којој је изложио своју филозофију историје, природе и учење савремених филозофа о минералима, биљкама и животињама. Нажалост, сачуван је само део ове књиге, коју је завршио непосредно пре него што је умро у Ђумади. У једном делу овог текста помиње хришћанске аторе које је познавао и коментарише њихове радове. Направио је мапу света и писао да је земља округла пре него што су хришћани у Европи били спремни да прихвате ту идеју. Арапи су познавали античка дела и слободно говорили о науци, док су Европљани били спутани хришћанством и инквизицијом у мрачном средњем веку. Арапски преводи дела са грчког и латинског, као и тековине античке цивилизације, биће основа европског препорода, хуманизма и ренесансне.

Масуди је написао историју времена, која је до нас стигла у сажетом издању под насловом *Murîj adh-dhahab wa ma'ādin al-jawâhir* (Златна ђоља и рудници драгуља). Према речима самог атора, дело је названо тако зато што обухвата предања, историју и све остale области науке. У овом познатом енциклопедијском историјско-географском делу пренео је утиске са путовања по свету и изашао из оквира муслиманских тема. Писао је о својим контактима са људима различитих вера, али је пренео и оно што је чуо од трговаца и писаца, укључујући и оне који нису били муслимани. У овом делу је први пут један арапски писац комбиновао историју и географију, а за његово састављање користио је бар сто шездесет пет писаних извора, укључујући, као додатак арапском тексту, превод Платона, Аристотела и Птоломеја, као и арапских верзија пахлавијске књижевности. Ово дело је неколико пута кориговао, допунио и објавио у два тома. Арапска историографија достигла је свој врхунац у Масудијевим делима, а већ средином XI века настале су бројне студије на основу његових радова, Н. А. Р. Gibb, *Arabic literature*, Oxford, 1963, str. 81–83; G. Wiet, *Introduction à la littérature arabe*, Paris, 1966, str. 120–121; Ch. Pellat, u: *The Encyclopedia of Islam VI*, ur. C. E. Bosworth, E. van Donzel, B. Lewis, Ch. Pellat, Leiden, 1991, str. 784–789; в. каталог бечких рукописа Флигела, т. II, стр. 415–416, бр. 1.262. и след.; C. Brockelmann, *Semitistik*, Leiden, 1954, str. 287–288; A. Đulizarević-Simić, *Arapska književnost 'abasidskog perioda*, Mogućnosti 8–9, Split, 1979; Al-Masudi, *Kitâb at-Tanbih Wa'l -Ischrâb*, u: BGA, ur. De Goeje, Lugduni-Batavorum (Leiden), 1894; isti, *Murîj adh-dhahab wa ma'ādin al-jawâhir*, Beirut, 2005.

² Ал Бакри, Абу Абдулах ал Бакри (XI век, 1004?/1014–1094), био је шпанско-арапски географ и историчар. Рођен је у Хуелви, као син гувернера провинције. Провео је живот у Кордови и никада није путовао до места која је описао у књизи *Al-Masâlik w'al-Mamâlik* (Пушеви и краљевства). Рад је настао 1068. године на основу извештаја трговаца и путника, међу којима су били и Јусуф ал Варак и Ибрахим ибн Јакуби. Писао је о Европи, северној Африци и Арабијском полуострву. Описао је људе, њихове обичаје, географију, климу и главне градове по областима. Нажалост, неки делови његове књиге су изгубљени, Al-Bakri, *Al-Masâlik w'al-Mamâlik*, Bejrut, 2003.

³ Ибрахим ибн Јакуби, Исраили, Тартуши (X век) било је арапско име сефардског путника, трговца и хроничара Абрахама бин Јакоба из Шпаније. Између 965. и 971. године путовао је кроз западну и централну Европу. Успомене и коментаре са овог путовања записао је Ал Бакри у књизи *Masâlik w'al-Mamâlik* (Пушеви и краљевства). Његов рад је највише познат по првом поузданом опису Польске за време владавине Мјешка I. Дошао је у Польску као трговац робљем, Al-Bakri, *nav. delo*.

⁴ Идриси, Абу Абдаллах Мухаммад ибн Мухаммад ибн Абдаллах ибн Идрис (средина XII века, 1099/1100–1164/5/6), најпознатији арапски географ, рођен је у

Арапски аутори пишу о Словенима (Ас Сакалиба) као народу који је за време своје експанзије био присутан у већем делу Европе, али контуре остају нејасне. Према Ибн Ростеху, Словени су се раселили по целој Европи, од Урала и Волге до Атлантика.⁵ По Масудију, граница словенске територије је ишла до Хазара, а њихова станица смешта на север, одакле су се проширили ка западу. Ибрахим ибн Јакуби даје прецизније податке и говори о словенским земљама од обала Медитерана до Атлантика, али са северне стране, а на другом месту наводи да су Словени у суседству Македоније и Византијског царства.

Цеути, од шпанско-арапских родитеља. Његова породица је припадала следбеницима пророка Мухамеда и породици Идрисида, емира Марока, па се у последњим радовима појављује под именом Шериф ал Идриси. Након студија у Кордови, у мусиманској Шпанији провео је неколико година путујући по северној Африци, Близком истоку и Европи. Стигао је из северне Африке у Палермо на позив краља Сицилије 1138. године. Био је познати географ и картограф на двору норманског краља Рожера II на Сицилији, а после њеове смрти код његовог сина Виљема I. Дело *Kitab nuzhat al-mušqat fi ihtiraq al-afaq* (*Одмараше човека који чезне да пройдује земљама*), написао је 1154 (1192?) године у Палерму. Позната је и под називом *Al-Kitab al-Rudjar* (*Руђерова књига*), јер је написана по наруџбини краља. У својој књизи помиње географа из VIII века Ибн Хордадбеха, као и неколико познатих географа из X века: Ал Јакубија, Ибн Хаукала и Ал Масудија. За његов рад је било важно што је на Сицилији добијао податке од европских и арапских географа. Писао је на основу података посматрача који су били послати у разне земље и на основу утисака са својих путовања. Поред овог значајног дела, за свог покровитеља Рожера II конструисао је небески глобус и карту света у облику диска од сребра. На диску су биле урезане линије које су обележавале границе седам области насељеног света. Сицилијански барони су устали против Виљема I 1160. године и за време побуне спалили су многа документа и књиге, међу којима је било и ново латинско издање Идрисијеве књиге, а карта и сребрни диск су нестале.

Његова књига је била прво географско дело објављено у Европи, под насловом *Kitab nuzhat al-Mušqat fi dhikr al-amsār wa-l-aqtar wa-l-buldān wa-l-juzur wa-l-madā'in wa-l-āfāq* (*Књига за онога који жели да чита описе мейтрејола, региона, земља, осмрва, градова и области*). Заведена је у каталогу као *De geographia universalis*, или без текста на латинском. Два хришћанска предавача арапског – Габријел Сионита (Jibril al-Sihyawani) и Јоан Хесронита (Yuhanna al-Hasruni) – објавили су 1619. године у Паризу латински превод арапске верзије из 1592. године под насловом *Geographia Nubiensis*, M. Tolmacheva, *The Medieval Arabic Geographers and the Beginnings of Modern Orientalism*, International Journal of Middle East Studies 27/2, May, 1995, str. 141–156; *The Encyclopedia of Islam III*, ur. B. Lewis, V. L. Ménage, J. Schacht, Leiden–London, 1986, str. 1032–1035. На латинском је био назив *Oblectatio disiderantis in descriptione civitatum principalium et tractum et provinciarum et insularum et urbium et plagarum mundi*, Typografia Medici, Rome, 1952. Б. Балди је превео ово на италијански 1600. године и необјављено издање је сада на Универзитету у Монпельеу, Anon., *Geographia Nubiensis*, *id est accuratissima toitus orbis in septem climata divisi descriptio continens praesertim exactam universiae Asiae et Africæ, rerumque in iis hactenus incognitarum explicationem*, Typographia Hieronymi Blageart, Paris, 1619; Al-Idrisi, *Kitab Nuzhat al-Mušqat fi Ihtiraq al-Afaq*, Bejrut, 1989.

⁵ Ibn Rosteh, *Kitab al-a'lâk An-Nafisa VII*, u: BGA, ur. De Goeje, Lugduni–Batavorum (Leiden), 1892.

Арапски писци IX века Истакхри,⁶ Ибн Хаукал⁷ и Ал Хамадани⁸ говоре да су Словени насељили велики део Европе и да је њихова јужна граница Медитеран, а северна Балтичко море (Туле море). Највише података о Словенима налазимо код Масудија, Ибрахима ибн Јакубија и Бакрија, који су у својим радовима писали о свим словенским племенима и њиховој организацији у X и XI веку. Масуди је више писао о Словенима на истоку, док је шпански Јеврејин Ибрахим ибн Јакуби посетио западну и централну Европу око 965. године и оставио нам приказ Западних Словена са јасно наведеним периодима и датумима. Ибн Јакуби понекад има тенденцију да за словенску територију сматра велики део области Алемана на северу, односно он открива да Словени окупљају различите народе, међу којима су Германи и Скандинавци.

У VII веку Словени су се раширили све до рубова балканског копна, до Салоне, Солуна, Пелопонеза и Крита.⁹ После напада Словени су се насељавали у плоднијим пределима и стварали мале политичке организације, на чијем челу су кнежеви, које Византинци купују поклонима. Још од VI века на Балканско полуострво продиру Јужни Словени, а византијски писци области које они насељавају називају Склавинијама.¹⁰ Ту су се населила племена позната под именом Хрвати и Срби.¹¹ Први су запосели северозападни угао, од реке Саве на северу, а други су се настанили источније, на територији која је касније позната као Босна, Херцеговина, северна Албанија, Црна Гора и Србија у ужем смислу. Срби и Хрвати су током много векова после свог досељавања

⁶ Ал Истакхри (Х век, рођен око 900), био је познат само по једном делу – *Kitâb al-masâlik wa'l matâlik* (*Књига юшева и краљевства*), које се може датовати једино на основу описаних догађаја око 950/1 (934) године. Познато је да се сусрео са Ибн Хаукалом, који је стварао под његовим утицајем, *Al-Istakhri, Via regnum, descriptio ditionis moslemicae*, у: BGA, ur. De Goeje, Lugduni–Batavorum (Leiden), 1870.

⁷ Ибн Хаукал (Х век, умро после 977), арапски географ и хроничар, који је на молбу Ал Истакхрија редиговао његове карте, проширио текст и, као такав, издао под својим именом 976/7. године са насловом *Al-Masâlik w'al-Mamâlik* (*Пућеви и краљевства*), а познат је и под насловом *Kitâb Sûrat al-ard* (*Књига о опису земље*), *Ibn Haukal, Via et regna, descriptio ditionis moslemicae*, у: BGA, ur. De Goeje, Lugduni–Batavorum (Leiden), 1897.

⁸ Ал Хамадани (IX век, умро 945), ирански географ и археолог, који је писао на арапском. Познат је по делу *Kitâb al-Buldân* (*Књига о земљама*), *Al-Hamadhani, Compendium libri Kitab-al-Boldân*, у: BGA, ur. De Goeje, Lugduni–Batavorum (Leiden), 1885.

⁹ F. Kont, *Sloveni*, Beograd, 1989, str. 19–42.

¹⁰ Т. Живковић, *Јужни Словени ћод византијском влашћу (600–1025)*, Београд, 2002, стр. 263–271.

¹¹ Б. Ферјанчић, *Долазак Хрвата и Срба на Балканско ћолуосирво (осврт на нова јумачења)*, Зборник радова Византолошког института 35, Београд, 1996, стр. 117–154; Р. Радић, *Из Цариграда у српске земље: студије из византијске и српске историје*, Београд, 2003, стр. 1–11.

на Балканско полуострво живели у мање иливише изолованим племенским јединицама, жупама, које су сматране за савезнике Византије и признавале над собом њену врховну власт, али су, у ствари, биле независне. У IX веку већина српских жупа покоравала се Бугарима. Тек од средине XII века долази до уједињења тих жупа и замеће се српска држава. Из периода од VII до XI века остало је сачувано више од двадесет имена словенских племена на простору од Корушке до Пелопонеза и Црног мора, а међу њима се издвајају Срби и Хрвати континуираним развојем, растом и пространијом територијом.¹²

Ал Бакри и Масуди набрајају словенска племена, међу којима се први пут у арапским изворима помињу *Срби* и *Хрвайи*, за које користе арапске речи *Сирб* или *Сарбин* и *Хурвајин*. Код Јакубија је скоро идентичан текст о пореклу Словена и њиховој подели на племена и родове као код Масудија. Бакри је сачувао запис Ибрахима ибн Јакубија. Масуди је живео на прелазу из IX у X век, а Бакри у XI веку, па је вероватно преузео наведено Масудијево поглавље о словенским племенима.

Масуди је рекао:

„Словени су потомци Мара (Мада), сина Јафета, сина Нуха; од њега потичу *шлемена Словена* и од њега су се развили *родови*.¹³ Ово је мишљење многих људи који су се бавили тим питањем. Њихова станица се простиру од севера према западу. Чине их различита племена, која су међусобно ратовала и имала краљеве. Нико од њих није исповедао хришћанску веру по Јакобинској вероисповести, нико још није имао писмо, нико још није имао закон.“

А ово су племена: У најранијем периоду једно од тих племена је имало власт над њима, а свог краља су звали *Мађак*, а само племе су звали *Валинана* (*Валињана*). Том су се племену давно већ потчинила словенска племена, врховна власт је била његова и његовом су се краљу повиновали. Затим следи словенско племе Астабрана (Астутрана = Октотрана или *Ac-Craba* = *Срби?*), чијег краља су у то време називали Саклаих (Саклабађ), па племе Дульеба (Дулаба), чији је краљ био Ванџ Алаф (Салаф = Венчеслав). Затим племе које зовемо Намђињ (= Намђин, Немци), а цар се звао Азана (Гирана). То је најхрабрије словенско племе и добри су коњаници. Следеће племе је Манабањ (= Манабин), а краља су звали Занбир (Ратир = Ратимир). Затим племе које зовемо *Сарбин* (*Сарбин* = *Сурбин*, *Срби*). По причама, ово је грозно словенско племе, без закона којима би се повиновали, а излагање о томе би било опширно. Затим иде племе које зовемо Сасин (*Сахин* = Чеси), па племе које зовемо *Ђарваник* (*Хурвајин* =

¹² С. Ђирковић, *Срби у средњем веку*, Београд, 1995, стр. 9–12.

¹³ Al-Masudi, *Muřūj adh-dhahab wa ma'ādin al-jawāhir*, str. 27–28.

Хрвайи). Затим племе које зовемо Хашанин (Ђушанин = Гушшанин, Гудушчани), па племе по имени Барађабин (Баранђабин = Браничабин, Браничевци). Нису нам позната имена неких краљева ових племена.

Када би у поменутом племену *Саргин* (*Сарбин* = *Срби*) умирао краљ или поглавар, спаљивали су га на ломачи и тако би му био обезбеђен вечни живот. Имају обичаје као Индузи. У овом спису смо их више пута помињали при опису планине Кабха (Кабађ) и Земље Хазара, када смо говорили да се на хазарској страни налазе Словени и Руси, и да се спаљују на ломачи. Ово су словенска племена која долазе са истока и простиру се ка западу.”

* * *

Масуди је био савременик Константина VII Порфирогенита (913–959), који је у свом делу писао о Србима и Хрватима. Према Порфирогениту, Срби воде порекло од некрштених Срба, названих Бели Срби.¹⁴ Населили су се у области Бојки, која се граничила са Турском, односно Мађарском, Франачком и Белом Хрватском.¹⁵ Постоје различита тумачења назива Бојки, али већина аутора идентификује ову област са Боемијом, односно Чешком.¹⁶ Арапски путописци Масуди и Бакри наводе да се Срби налазе на два места, па се једни односе на Саксонске Србе, а други на Беле Србе, чија се земља налазила у областима реке Висле.¹⁷ Бела Србија је некрштена, па је могла да се налази само у источним деловима закарпатске области. По Лаврентијском летопису, у Чешкој, поред Белих Хрвата, станују и Срби, а у делу у коме су набројана источнословенска племена не спомињу се Срби.¹⁸

¹⁴ Constantine Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, ur. Gy. Moravisck, R. J. H. Jenkins, Washington, 1967, str. 153–161; N. Županić, *Bela Srbija*, Narodna starina 22, Zagreb, 1922, str. 12; Lj. Hauptman, *Seoba Hrvata i Srba*, Jugoslovenski istoriski časopis 1–4, Beograd, 1937, str. 46; T. Živković, *De conversione Croatorum et Serborum: A Lost Source*, Belgrade, 2012, str. 149–181.

¹⁵ Византијски извори за историју народа Југославије, ур. Б. Ферјанчић, Београд, 1959, стр. 46–47.

¹⁶ P. J. Schafarik, *Slawische Alterthümer II*, Leipzig, 1843, str. 243; F. Rački, *Biela Hrvatska i Biela Srbija*, Rad JAZIU 52, Zagreb, 1880, str. 152; P. Skok, *Ortsnamenstudien zu De administrando imperio des Kaisers Constantin Porphyrogenetos*, Zaitchrift für Ortsnamenforschung 4, 1928, str. 223; H. Grégoire, *L'origine et le nom des Croates et des Serbes*, Byzantion 17, 1944–1945, str. 98; B. Grafenauer, *Prilog kritici Konstantina Porfirogenita o doseljenju Hrvata*, HZ V/1–2, 1952, str. 23; I. Cvijanović, *The Typology of Slavic Settlements in Bohemia, Poland and Russia*, u: The World of the Slavs: Studies on the East, West and South Slavs: Civitas, Oppidas, Villas and Archeological Evidence (7th to 11th Centuries AD), Belgrade, 2013, str. 294–308.

¹⁷ Al-Masudi, *Murūj adh-dhahab wa ma'ādin al-jawāhir*; Al-Bakri, *nav. delo*.

¹⁸ Лаврентьевская летопись, Полное собрание русских летописей, Ленинград, 1926, стр. 1, 6, 12.

Два сина наследника владара Беле Србије поделили су земљу и један од њих је, преузевши половину народа, пребегао цару Ираклију (610–641), који му је дао да се насељи у Солунској теми, у крају који је прозван Србица (Сервија).¹⁹ После кратког времена прешли су Дунав и преко стратега Београда добили одобрење цара Ираклија да се насеље на територији између Саве и динарског масива, где су живели у X веку, за време цара Константина VII Порфирогенита.²⁰ Кнез који је довео Србе јужно од Саве владао је до kraja живота, негде до 680. године, пре него што су Прото-Бугари прешли Дунав и загосподарили тамо насељеним словенским племенима. Једну групу Срба Византинци су преселили у Малу Азију, где је у имену града Гордосервон у Битинији, забележеног 680–681. године, сачуван најранији помен српског племенског имена. Срб у Лици је, такође, топоним везан за старо племенско име Срба.²¹

Порфирогенит наводи земље у X веку: Рашка или Србија, у поречју Пиве, Таре, Лима и горње Дрине, Дукља, од ушћа Дрима до Боке Которске, Травунија, од Боке до Дубровника, Захумље, од Дубровника до ушћа Неретве, Паганија или Неретљанска област, од ушћа Неретве до ушћа Цетине, и Хрватска, од Ушћа Цетине до Раше у Истри, и на север до Паноније.²² Према Порфирогениту, цар Ираклије је дозволио Србима да се насеље у области Србије, Паганије, Захумља, Травуније и Конавала, које су биле под римском влашћу, а опустошene због аварских провала.²³ Цар је довео свештенике из Рима да станов-

¹⁹ V. Jagić, *Ein Kapitel aus der Geschichte Griechenlands vom Beginn des Mittelalters I-II*, Wien, 1901–1904 (Dankschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, Bd. 48–49); К. Јиречек, Ј. Радонић, *Историја Срба I-II*, Београд, 1952, стр. 1, 61; P. Skok, *Kako bizantski pisci pišu slovenska mjesna i lična imena*, Starohrvatska prosvjeta n. s. 1, Zagreb, 1927, str. 65; B. Grafenauer, *nav. delo*, str. 23; N. Županić, *nav. delo*, str. 8; П. Скок, *Константинова Србица на Бисауци у Грчкој*, Глас САН 176, Београд, 1938, стр. 276.

²⁰ Ф. Баришић, *Византијски Сингидунум*, Зборник радова Византолошког института 3, Београд, 1955, стр. 12.

²¹ *Историја српског народа I, Од најстаријих времена до Маријке бићке (1371)*, ур. С. Ђирковић, Београд, 1981, стр. 144–145.

²² Б. Ферјанчић, *Византијски извори за историју народа Југославије II*, Београд, 1959, стр. 48–65; Constantine Porphyrogenitus, *nav. delo*, str. 153–161; Т. Живковић, *Словени и Ромеји*, Београд, 2000, стр. 96–114; Г. Острогорски, *Порфирогенићева хроника српских владара и њени хронолошки ћодаци*, Историјски часопис 1, Београд, 1948, стр. 26; С. Мишић, *Историјска географија српских земаља од 6. до ћоловине 16. века*, Београд, 2014, стр. 15–28.

²³ К. Гrot, *Известия Константина Багрянородного о Сербах и Хорватах*, С.-Петербург, 1880, стр. 83; N. Županić, *nav. delo*, str. 7; П. Скок, *Константинова Србица*, стр. 250.

ништво покрсте.²⁴ Према Радојчићу, христијанизација Срба се може датовати између 867. и 874. године.²⁵

Масуди је добро познавао историјске изворе и у својим књигама је дао податке о византијским царевима од Константина I (306–337) до Константина VII Порфирогенита (913–959).²⁶ Имена царева углавном пише са латинским наставком -ус на крају, што показује да је користио латинске изворе када је хронолошким редом изложио историју владара. Међутим, подаци о српским земљама му нису били познати, пошто је у својим делима навео само имена словенских племена, међу којима су Срби и Хрвати. Масудијево поглавље о словенским племенима вероватно се односи на IX век, када су се, по њему, Словени раселили од севера Европе ка западу, и све до Хазара на истоку.

Кажу да су Словени потомаци Мара (Мада), сина Јафета, сина Нуха, од кога потичу словенска љемена и родови. Наводе да је ово мишљење многих људи који су се бавили тим питањем. По њима, словенска станишта се простиру од севера према западу, а чине их различита племена, која су међусобно ратовала и имала краљеве. Нико од њих није исповедао хришћанску веру, нико још није имао писмо, нико још није имао закон.

Осим Срба и Хрвата, наводе словенска племена Валињана и њиховог краља Мађака, затим племе Дуљеба, чији је краљ био Венчеслав, па племе Манабин, чијег су краља звали Ратир, односно Ратимир. Затим иде племе Чеси, па Гудушчани, и племе по имениу Барађбин. Нису нам позната имена неких краљева ових племена. Међу словенским племенима, Масуди и Бакри наводе и Немце, пошто су се Словени на северу мешали са Германима и Скандинавцима, како је поменуто и у делу Ибрахима ибн Јакубија.²⁷

Масуди је писао посебно о племену Валињана, које је потчинило остала словенска племена:

²⁴ S. Ćirković, *Srednjovekovna srpska država*, Zagreb, 1959, str. 9–15; B. Grafenauer, *nav. delo*, str. 23.

²⁵ Dj. Radojčić, *La date de la conversion des Serbes*, Byzantion 22, 1950, str. 253–255.

²⁶ Al-Masudi, *Kitâb at-Tanbih Wa'l-Ischrâb*, str. 137–176; isti, *Muriŷ adh-dhahab wa ma'ādin al-jawâhir*, str. 147–183; Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд, 1969, стр. 331–353.

²⁷ Антрополошке карактеристике указују на везе између Словена и Германа, о чему је писао још Сима Тројановић. Према његовом мишљењу, Северни Словени и Северни Германи припадају долихоcefалном типу људи, а Јужни Словени и Јужни Немци брахиcefалном типу, С. Тројановић, *Неки проблеми о српском народу*, Гласник Етнографског музеја у Београду 2, Београд, 1927, стр. 3–14. Новија генетска истраживања, такође, показују да су Словени и Германи неко време делили животни простор и да су неки Словени германизовани за време Карла Великог.

„Словене чине многа племена и родови. Наша књига не улази у описе тих племена ни детаље порекла. Ми овде више говоримо о краљу, коме су се повиновали, о пређашњем времену, осталим краљевима, тј. *Mađaku*, краљу *Валинана* (*Валињана*). То је једно од словенских племена, које има првенство међу њима. Затим, по причама, почињу раздори међу племенима, поредак бива нарушен, деле се на даља колена и свако племе бира краља. Већ смо изложили појединости о томе у књизи 'Летописи древних народа, поколења и ишчезлих краљевстава'.²⁸

Масуди и Бакри пишу да су *Срби* словенско племе које не поштује законе, а излагање о томе би било опширно. Када би у поменутом племену *Срба* умирао краљ или поглавар, спаљивали су га на ломачи и тако би му био обезбеђен вечни живот. Бакри је писао о погребном ритуалу Срба, који подсећа на сахрањивање осталих словенских племена, описано у делима неколико арапских аутора. Поглавар племена се спаљује на ломачи, а жена иде у смрт за њим. Овакво жртвовање Срба више подсећа на паганске обичаје народа са Истока осетљивих на магију ватре.²⁹ Ибн Ростех пише да сви Словени обожавају ватру.³⁰ У Масудијевом спису се помиње да се на хазарској страни налазе Словени и Руси који спаљују поглаваре на ломачи, као и да су ту словенска племена која долазе са истока и простиру се ка западу. Ибн Фадлан је писао о погребном ритуалу Руса, који су угледне покојнице спаљивали на чамцу, уз жену, која се жртвовала, што више подсећа на викиншки обред.³¹ Познато је да су се Руси мешали са Скандинавцима.

Најпознатији арапски географ Идриси писао је о областима кроз које су ишли главни трговачки путеви у Европи, као и о градовима који су били најзначајнији трговински центри. Драгоцен је Идрисијев опис главних трговачких комуникација и растојања између градова у унутрашњости Балканског полуострва, међу којима помиње и *српске градове*.³²

Идриси о градовима у Србији пише:

„Од Аринија до Баксина (Панчева) на реци Дунав је 70 миља. Баксин је славан град, и познато старо упориште са пијацама, тргов-

²⁸ Al-Masudi, *Murūj adh-dhahab wa ma'ādin al-jawāhir*, str. 28.

²⁹ С. Тројановић, *Вајра у обичајима и животу српског народа*, Београд, 1930, стр. 44–55; исти, *Стари словенски ћогреб*, Српски књижевни гласник III, Београд, 1901, стр. 53–57.

³⁰ Ibn Rosteh, *Kitab al-a'lāk An-Nafisa VII*, str. 143–144.

³¹ Ibn Fadlan, *Rihla Ibn Fadlan ila bilad at-Turk, wa ar-Rus wa as-Saqaliba*, Bejrut, 2003, str. 100–110; W. M. Petrovitch, *Hero Tales and Legends of the Serbians*, London, 1921, str. 25–27.

³² Г. Шкриванић, *Monumenta cartographica Jugoslaviae II, средњовековне карте*, Београд, 1979, стр. 10–21.

цима, занатлијама, ученим Грцима.³³ Они имају поља и плодну земљу. Од града Баксина до града Кауна (Ковин) има 60 миља. Каун је велики град на реци Дунав са пијацама (трговима) и занатским радионицима. Од града Акра до града Каун је 170 миља. Ифранк-била (Сремска Митровица) јесте велики, леп град у коме су Авари и у њему има много плодне земље. Град Баксин је западно од града Кауна. Каун и Баксин су два значајна (славна) града са много обрадиве земље.

Од града Будвара (Будим) до града Тителус (Тител) на реци је 75 миља.³⁴ Од града Тителус до града Баксин је 75 миља. Град Тителус има много обрадиве земље. Становништво је из Угарске. Они су пастири и земљорадници. Налази се на граници Склавиније. Од града Тителус до града Ифранк-била је једна миља. Од Ифранк-била до града Кауна је 100 миља. Град Банија (Банија) налази се на реци Лиму. То је мали, утврђени град. Ушће реке је између града Кауна и града Белградун (Београд). Од града Банија до града Аблана (Плана) има 90 миља. То је град са обрадивом земљом. Од Аблане до града Ганал (Конавље) има четири дана, града који су освојили Млечани. Налази се на великој реци која иде до града Нису (Ниш). Између њих копненим путем се иде четири дана, а реком два дана. Од Ниша до града Рабна (Равно, Ђуприја) има 50 миља. Од града Банија до града Белграда има пет дана хода. Од града Банија до града Кауна је 100 миља. Од Кауна до града Белграда је 70 миља. Београд је насељен, богат град са великим црквама.

Комуникације

Четврти део пете области обухвата град Рагуса (Дубровник), земљу Исклаунија (Славонија), земљу Румунија и Цариградски залив.

Затим, пут од града Драча до града Белградун (Београд) на реци Дунав. Пут иде од града Драча до Битоља два дана, затим до Охрида четири дана, па до Булгу (Полог) два дана, па до Аскуфија (Скопље). Затим до Куртуса (Кратово?), па иде даље до Острева два дана, Фурмуздиса (Мородвис/Штип) два дана. Одатле до Малсува (Малешево) и Истубуни (Ихтиман). Одатле до Атруби (Пирот) и Нису (Ниш). Између њих је

³³ П. Скок, *Тојономасијика Војводине*, Војводина I, Нови Сад, 1939, стр. 123. Скок пише да Панчево има старо мађарско име, док други сматрају да ово мишљење мора да се ревидира, *Јован Кинам*, обрада Ј. Калић, прев. Н. Радошевић-Максимовић, у: Византијски извори за историју народа Југославије IV, ур. Љ. Максимовић, Београд, 2007, стр. 13; М. Живанов, *Панчевачка библиографија 1833–1960*, Београд, 1985.

³⁴ Тител, град у Бачкој, помиње се у литератури од XII века. Тител је забележен и у повељи угарског краља Беле III издатој 1193–1196. године, у којој се набрајају поседи манастира у Сремској Митровици; Gyorffy, *Güterverzeichnis des griech. Klosters zu Száva-Szentdemeter (Sremska Mitrovica) aus dem 12. Jh.*, Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae V/1–2, 1959, str. 32; T. Lewicki, *Polska i kraje sąsiednie w swietle „Księgi Rogera” I*, Krakow, 1945, str. 131; *Јован Кинам*, стр. 67–69.

један дан. Ниш је град близу реке Мораве (Мурафа). Ова река извире са планине Србија. Између Ниша и града Рабна (Ћуприја) има један дан.³⁵ Између града Ђуприја и Ифранисуфа (Костолац/Браничево) има један и по дан. Браничево је велики град у подножју планине, на реци Дунав. Од Браничева до Београда на реци Дунав су три дана.”

Идриси је писао о ономе што је сам видео и на основу вести које је добијао од путника и научника на двору норманског краља Рожера на Сицилији у XII веку. Помиње да се Београд налази на важном путу који је ишао од Драча, преко Македоније, па кроз градове у Србији. Идриси је посебно издвојио Београд као велики град на Дунаву, који је насељен, богат град са великим црквама.

Београд је постао епископски центар још у касној антици, а међу његовим епископима био је познат Урсацијус.³⁶ Са развојем хришћанства формира се нова градска четврт, у којој су смештени објекти хришћанског култа. На рушевинама античког града настала је нова словенска урбана насеобина Белеградон у IX веку, која се већ 885/6. године описује у византијским изворима као „најславнији град на Дунаву”.³⁷ Ново словенско име града помиње се први пут 878. године у писму папе Јована VIII упућеном бугарском кнезу Борису, у чијој је држави Београд био важан духовни центар и седиште епископа Сергија.³⁸ Некадашња епископија је обновљена после два века и поста-

³⁵ Кинам помиње да је познати Цариградски друм ишао преко Равног (Ђуприје), *исѣо*, стр. 27.

³⁶ A. Mocsy, *Pannonia and Upper Moesia*, London–Boston, 1974, str. 329. Урсацијус, епископ античког Сингидунума, био је веома утицајан за време владавине Констанција II (337–361), који је био аријанац, А. Јовановић, *Тло Србије – завичај римских царева*, Београд, 2006, стр. 323–347; Б. Ферјанчић, *Београд од љочећка сеобе народа до досељења Словена*, у: Историја Београда 1, ур. В. Чубриловић, Београд, 1974, стр. 106. У време Јустинијанове обнове (527–565) почиње нова епоха развоја града у војном, управном и црквеном погледу. Након пада одбрамбеног система на северној граници царства подручје Сингидунума остало је ненасељено бар два века.

³⁷ Теофилакт Охридски, *Житије Климентија Охридског*, прев. М. Рајковић, Византијски извори за историју народа Југославије I, Београд, 2007, стр. 299; Ј. Калић, *Београд у средњем веку*, у: Историја Београда, ур. З. Антонић, Београд, 1995, стр. 49–54.

³⁸ В. Поповић, *Етискојска седишња у Србији IX до XI века*, Годишњак града Београда XXV, Београд 1978, стр. 34–35; Z. M. Jovanović, *Beogradska rimokatolička (nad)biskupija, njeni natpastiri i crkve kroz epohe. Knj. 1. Od početka hristijanizacije do 1521. godine*, Beograd, 2009, str. 115–129; G. Frejer, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I*, Buda, 1829, str. 202; Ј. Калић, *Београд у средњем веку*, Београд, 1967, стр. 344. Писмо папе Јована VIII послато је осамнаест година након што је бугарски кан Борис примио хришћанство у Цариграду, добивши име Михаило, и послало мисионаре да покрсте становништво, све до Дунава и Саве на северу, D. Kolev, *Hristijanizacija Bugara u IX veku – okolnosti, uzroci i posledice*, у: *Dve hiljade godina hrišćanstva na Balkanu*, ур. D. B. Ђорђевић, D. Todorović, Niš, 2001, str. 71–81; Љ. Максимовић, *Покришавање Срба и Хрвата*, Зборник радова Византолошког института 35, Београд, 1996, стр.

ла средњовековно црквено средиште, утемељено на ранохришћанској традицији. После пропасти Самуилове словенске државе, 1018. године, Београдска епископија поново улази у састав Византијског царства, којим је владао Василије II. У току XI и XII века кроз Београд су прошли бројни одреди крсташких ратника.³⁹

Фрагмент византијске камене пластике који је стајао као ступчић иконостаса, са леве стране олтарских врата, украсен плиткорељефном клесаном декорацијом са три стране, својим стилским карактеристикама потврђује постојање београдске епископске цркве из XI века.⁴⁰ Аналогије указују на тробродну базилику карактеристичну за централни Балкан од IX до XI века.⁴¹ Насељени део средњовековног града обухватао је простор омеђен остацима бедема некадашњег римског каструма, који се налазио у данашњем Горњем граду и парку Калемегдан.⁴² Приликом археолошких ископавања откривени су културни слојеви XI–XII века у прибалном делу Београдске тврђаве и у Горњем граду.⁴³ Бројни налази фолиса из доба Василија II (976–1025) и Михаила IV (1025–1028) указују на просперитет града у време обнављања границе Византијског

172–173; М. Поповић, *Прилог ћроучавању ћојографије византијског Београда у XI и XII веку*, Зборник радова Византолошког института 50/1, Београд, 2013, стр. 463; исти, *Средњовековна црква Усјења Богородице у Београду*, Зборник Народног музеја IX–X, Београд, 1979, стр. 497–499; М. Поповић, В. Бикић, *Комплекс средњовековне мићројолије у Београду: истраживања у Доњем граду Београдске тврђаве*, Београд, 2004, стр. 11.

³⁹ Љ. Јанковић, *Istorija katoličke crkve u Srbiji (II)*, Blagovest 3–4, 2004, str. 16–17; К. Ј. П., *Београд*, у: Енциклопедија православља, Београд, 2002, стр. 159; Ј. Калић, *Цариградски друм и Београд*, у: Историја Београда 1, ур. В. Чубриловић, Београд, 1974, стр. 141–142.

⁴⁰ Претпоставља се да је фрагмент олтарске преграде откривен у Београду 1933. године између улица краља Петра, Симе Марковића и Косанчићевог венца, приликом копања темеља зграде Српске патријаршије, а данас се чува у Музеју града Београда, под инв. бр. АС/385, И. Николајевић-Стојковић, *Прилог ћроучавању византијске скулптуре од 10. до 12. века из Македоније и Србије*, Зборник радова Византолошког института 4, Београд, 1956, стр. 180–181; М. Бајаловић-Хаџи-Пешић, *Налази хришћанске камене ћласиће из времена између IV и XVII века на ћодручју Београда*, Зборник Народног музеја XVII/1, Београд, 2001, стр. 245–246; М. Поповић, *Прилог ћроучавању ћојографије византијског Београда у XI и XII веку*, стр. 461–478.

⁴¹ Ђ. Стричевић, *La rénovation du type basilical dans l'architecture ecclesiastique des pays centrales des Balkans au IXe-XIe siècle*, Actes du XIIe congrès international d'études byzantine I, 1963, str. 205–207.

⁴² М. Поповић, *Београдска тврђава*, Београд, 2006, стр. 33–54.

⁴³ Г. Марјановић-Вујовић, *Slavic Belgrade*, Balcanoslavica 2, Prilep–Beograd, 1973, str. 1–15; М. Бајаловић-Хаџи-Пешић, *Унућрашиће у тврђење Београдског града II*, Годишњак града Београда XXXIX, Београд, 1992, стр. 25–56; М. Јанковић, *Средњовековни укоЯ на Малом Калемегдану*, Годишњак града Београда XXX, Београд, 1983, стр. 9–19; М. Поповић, В. Бикић, *нав. дело*, стр. 45–47.

царства на Дунаву и успостављања црквене организације.⁴⁴ Повељама Василија II одређена је јуридикција Охридске архиепископије, којој је била подређена Београдска епископија.⁴⁵ Фрагмент олтарне преграде је једини археолошки траг београдских цркви из раног средњег века.

Београд и Баничево су били главна утврђења на дунавској граници Византијског царства, па се чешће помињу у историјским изворима XI–XII века од других градова на подручју српских земаља у средњем веку.⁴⁶ Град Баничево је настао након доласка Словена на Балканско полуострво код рушевина римске колоније Виминацијум.⁴⁷ Позната су два епископа Виминацијума – Амантинус и Киријакус. У Јустинијаново време град је пао под јуридикцију Јустинијане Приме. У Баничеву је, такође, обновљена епископија у IX веку, на месту некадашњег црквеног средишта из античког доба.⁴⁸ Краштака војска је прелазила Саву

⁴⁴ В. Иванишевић, *Византијски новац са Београдске тврђаве*, Нумизматичар 10, Београд, 1987, стр. 93–94; P. Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier*, Cambridge, 2000, str. 124.

⁴⁵ Ј. Калић, *Београд у средњем веку*, Београд, 1967, стр. 38; иста, *Рани средњи век*, у: Историја Београда 1, ур. В. Чубриловић, Београд, 1974, стр. 124–127.

⁴⁶ Јован Кинам и Никита Хонијат помињу Баничево док описују византијско-угарски сукоб и краштаке походе у XII веку; *Византијски извори за историју народа Југославије IV*, ур. Љ. Максимовић, Београд, 2007, стр. 13–14, 16–18, 20–21, 40, 43–45, 47–55, 61, 65, 74, 86, 92, 104, 112–113, 117–118, 122, 129–131, 133, 150–154; H. Glykatzi-Ahrweiler, *Recherches sur l'administration de l'empire byzantin aux IXe-XIe siècles*, Bulletin de Correspondance Hellénique LXXXIV, 1960–1961, str. 62–64, 87–88; D. Bulić, *The Fortifications of the Late Antiquity and the Early Byzantine Period on the Later Territory of the South-Slavic Principalities, and Their Re-occupation*, у: *The World of the Slavs: Studies on the East, West and South Slavs: Civitas, Oppidas, Villas and Archeological Evidence (7th to 11th Centuries AD)*, Belgrade, 2013, str. 191, 221, 222.

⁴⁷ M. Pindić, *Retrospektiva terenskih radova na ostacima Viminacijuma*, Limes u Jugoslaviji I, Beograd, 1961, str. 125–130; D. Spasić-Đurić, *Viminacijum, glavni grad provincije Gornje Mezije*, Požarevac, 2002, str. 13–140; M. Mirković, *Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji*, Beograd, 1960, str. 65; D. Jacanović, M. Pindić, *Grb kolonije Viminacijuma*, Viminacijum 1, Požarevac, 1986, str. 61–63; S. Dušanić, *Rimsko rudarstvo u rudničkim distrikta rimskog Ilirika*, у: Radionice i kovnica srebra, Beograd, 1995, str. 135–141; M. Tomović, *Rimsko rudarstvo i metalurgija srebra u Gornjoj Meziji*, у: Radionice i kovnica srebra, Beograd, 1995, str. 117–126; B. Borić-Brešković, *Novac kolonije Viminacijum u zbirci Svetozara St. Dušanića*, Beograd, 1976, str. 8–23; Е. Љ. Мильковић, A. Р. Костић, *Баничево у XV веку*, Пожаревац, 2007, стр. 5–13, 43; V. Petrović, *Terrestrial Communications in the Late Antiquity and the Early Middle Ages in the Western Part of the Balkan Peninsula*, у: *The World of the Slavs: Studies on the East, West and South Slavs: Civitas, Oppidas, Villas and Archeological Evidence (7th to 11th Centuries AD)*, Belgrade, 2013, str. 279, 285.

⁴⁸ М. Поповић, В. Иванишевић, *Град Баничево у средњем веку*, Старијар н. с. XXXIX/1988, Београд, 1989, стр. 125–127; В. Поповић, *Увод у топографију Виминацијума*, Старијар XVIII/1967, Београд, 1968, стр. 29–49.

код Београда, па се искрцавала са бродова код Браничева, одакле је настављала свој пут ка Светој земљи.⁴⁹

Идриси је описао Сремску Митровицу као велики, леп град са много плодне земље, насељен Аварима.⁵⁰ Крајем IV века варвари продиру у област античке колоније Сирмијум, данашње Сремске Митровице.⁵¹ Сирмијум је био епископско седиште од Константина до рурализације града и губљења улоге верског центра средином V века.⁵² Имена сирмијумских епископа могу се пратити све до аварских освајања, а међу њима се истичу епископ Фотин (343–351), Германије (351–376) и Домнус (325–335), учесник Никејског сабора 323. године.⁵³ Забележени су црквени сабори у Сирмијуму 351, 357, 358, 359, 371. и 378. године.⁵⁴ Иринеј, први епископ Сирмијума, страдао је 304. године, а на другој обали Саве, у Мачванској Митровици, подигнуте су три средњовековне цркве посвећене Светом Димитрију и Светој Анастазији.⁵⁵ Авари су освојили Сирмијум 582. године и у њему основали своју престоницу, која је годину дана касније страдала у пожару. Арапски назив Сремске Митровице – Ифранк-била – значи град или земља, област Франака. Византијски историчар Јован Кинам пише о Сирмијуму као граду, али и области између Саве и Дунава, данашњем

⁴⁹ J. Калић, *Београд у средњем веку*, Београд, 1967, стр. 64; P. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku za srednjega veka*, Rad JAZU 42, Zagreb, 1878, str. 106, 112–114.

⁵⁰ M. Mirković, *Sirmium – its History from the I Century A. D. to 582 A. D.*, u: *Sirmium I*, Beograd, 1971, str. 45–49.

⁵¹ V. Popović, *Archaeological Investigations in Syrmian Pannonia*, u: *Sirmium I*, Beograd, 1971, str. 137; isti, *Glavne etape urbanog razvoja Sirmiuma*, Materijali XIII, Varaždin, 1975, str. 111–113, 117–118; M. Mirković, *Beneficiarii consularis and the new outpost in Sirmium*, u: Proceedings of the XVth International Congress of Roman Frontier Studies 1989, ur. V. A. Maxfield, M. J. Dobson, Exeter, 1989, str. 252–256; isti, *The Staff of Imperial Administration in Sirmium in the first Half of the Fourth Century*, Starinar XLIX/1998, Beograd, 1999, str. 94–101; O. Brukner, *Sremska Mitrovica, specula*, Arheološki pregled 28, Ljubljana, 1989, str. 112; isti, *Trgovačko-zanatska četvrt u Sirmijumu*, VESTIGATIO VETVSTATIS Aleksandrini Cermanović-Kuzmanović, Beograd, 2001, str. 151–157; V. Popović, *Sirmium, Sremska Mitrovica – rimski grad*, Arheološki pregled 5, Beograd, 1963, str. 69–70; O. Brukner, M. Petrović, *Sirmium, Sremska Mitrovica – carska palata*, Arheološki pregled 18, Beograd, 1976, str. 65–67.

⁵² K. Póczy, *Pannonian Cities*, u: *The Archaeology of Roman Pannonia*, Budapest–Kentaki, 1980, str. 254.

⁵³ B. Ferjančić, *Sirmijum u doba Vizantije*, u: *Sremska Mitrovica*, Sremska Mitrovica, 1969, str. 37–38.

⁵⁴ N. Duval, *Sirmium „ville impériale“ ou „capitale“?*, u: XXVI Corso di cultura sull'arte ravennate e bizantina, Ravenna, 1979, str. 81; A. Mócsy, *Pannonia and Upper Moesia*, London, 1974, str. 330–331.

⁵⁵ O. Brukner, *Ranohrišćanske bazilike u svetu novih otkrića i proučavanja*, Građa za proučavanje споменика културе Вojводине XX, Novi Sad, 2000, str. 105–110.

Срему.⁵⁶ Никита Хонијат помиње Срем под називом Франкохорион и описује га као област са плодном земљом између Саве и Дунава.⁵⁷

Ниш се налазио на важном Цариградском друму за време крсташичих похода, као и ратова са Византијом и Угарском. Војска се спуштала од Београда, преко Браничева до Ниша, Софије и Цариграда. Крсташи су наводили да је њихов циљ да својим сународницима обезбеде прави пут ка гробу Господњем у Јерусалиму, umесто заobilazних и опасних путева. Византијски цар Манојло је испунио своје обавезе према крсташима и наредио да се изнесе храна дуж пута којим пролази војска. За време крсташичих ратова одвијала се жива трговина дуж главног пута који је спајао средњу Европу са Цариградом. Ниш се помиње у изворима из XI и XII века као војноуправно средиште околних области и важан град на раскрсници путева, којим су пролазили путници, трговци, крсташи и хације.⁵⁸ Кинам је истакао да је Ниш био главни град целе области Дакије, мислећи на античку провинцију Дакију Медитеранеа, пошто су често коришћени стари административни термини у XII веку.⁵⁹ Тема Ниш се помиње у византијским изворима за време цара Алексија I Комнина.⁶⁰ Свети Прокопије је био патрон Ниша и његове мошти су чуване у епископској цркви тог града.⁶¹ Византинци су обновили град средином XII века као важно погранично утврђење.

⁵⁶ М. Динић, *О називима средњовековне српске државе*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор XXXII/1–2, Београд, 1966, стр. 30–31; Ф. Границ, *Војводина у византијско доба*, Војводина I, Нови Сад, 1939, стр. 104; П. Скок, *Тојономастика Војводине*, стр. 109–110; М. Динић, *Средњовековни Срем*, Гласник Историјског друштва у Новом Саду 4, Нови Сад, 1931, стр. 1–12; Јован Кинам, стр. 7–8, 12–13, 17–19, 67, 69–71, 73, 79, 86–89, 90, 96.

⁵⁷ Грчка реч Франкохорион значи област Франака. Јиречек сматра да су Франци оставили траг у имену области која је била под влашћу Карла Великог, К. Јиречек, *Војна цесарска од Београда до Цариграда*, Зборник К. Јиречека I, Београд, 1959, стр. 126; *Никића Хонијат*, обрада Ј. Калић, прев. Н. Радошевић-Максимовић, у: Византијски извори за историју народа Југославије IV, ур. Љ. Максимовић, Београд, 2007, стр. 118–119.

⁵⁸ Јован Кинам, *Никића Хонијат*, стр. 17–21, 23–27, 30, 40, 47–48, 58, 62, 64, 74–75, 81, 86, 103–104, 113, 117–118, 120–122, 128–129, 137–139, 152, 154–155, 157; V. Laurent, *Une métropole serbe éphémère sur le rôle du Patriarcat oecuménique: Nisos-Niš au temps d'Isaac II Ange*, Byz. 31 (1961), str. 46–52; R. Ljubinković, *Tvrđava Niš*, Arheološki pregled 4, 1962, str. 253–260; T. Lewicki, *nav. delo*, str. 134–135.

⁵⁹ Р. Петровић, *Rimski carski gradovi i palate u Srbiji*, Beograd, 1993, str. 63–66.

⁶⁰ Византијски извори за историју народа Југославије III, ур. Љ. Максимовић, Београд, 2007, стр. 329.

⁶¹ Р. Петровић, *Niš u antičko doba*, Niš, 1999, str. 89. Светитељева рука је пренета крајем XI века у цркву Светог Димитрија у Сирмијуму, I. Nikolajević, *Akten des VII Internationalen Kongresses für Christliche Archäologie*, Trier, 5–11 September 1965, str. 653–660.

* * *

Историја Срба је позната, пре свега, на основу византијских извора, док су арапски извори углавном занемарени. Арапски извори о Србима у раном средњем веку су дела Ал Масудија (IX–X век, 871–956/7), Ал Бакрија (XI век, 1004?/1014–1094), запис Ибрахима ибн Јакубија Исраилија, Тартушија (Х век), сачуван код Ал Бакрија, и Идрисијева географија (средина XII века, 1099/1100–1164/5/6). Проучавање арапских извора помаже да се употпуни слика о Србима, њиховим градовима, обичајима и карактеру.

Највише података о Словенима налазимо код Масудија и Ибрахима ибн Јакубија, који су у својим радовима писали о свим словенским племенима и њиховој организацији. Словени су подељени у два велика блока – Словене са истока и запада. Масуди је више писао о Словенима на истоку, док је шпански Јеврејин Ибрахим ибн Јакуби посетио западну и централну Европу око 965. године и оставио нам приказ Западних Словена са јасно наведеним периодима и датумима. Ибн Јакуби понекад има тенденцију да за словенски сматра велики део области Алемана на северу. Он открива да Словени окупљају различите народе, међу којима су Германи и Скандинавци. По Масудију, Словени су се ширили од севера ка западу, и све до Хазара на истоку. На челу словенских племена су краљеви, а врховни владар је кнез.

По Масудију и Бакрију, Словени потичу од Мара (Мада) бен Јафета, сина Нуха. Масуди наводи да постоји много различитих племена, која су међусобно ратовала, а на челу сваког је био краљ. Вести о Србима и Хрватима појављују се у арапским изворима од X века. Бакри и Масуди користе арапске речи Сирб или Сарбин и Хурватин за Србе и Хрвate. Бакри је, у ствари, сачувао запис Ибрахима ибн Јакубија о словенским племенима, међу којима су Срби и Хрвати, а највероватније је преузео текст од свог претходника Масудија.

У најранијем периоду племе Валињана је задобило превласт, а свог краља су звали Мађак. Словенска племена нису исповедала хришћанску веру, нису имала писмо и закон. Масуди помиње племе Астабрана (Астутрана, односно Октотрана или Ас Сраба, или можда Срби), чијег су краља називали Саклаих (Саклабађ), па племе Дульеба (Дулаба), чији је краљ био Ванџ Алаф (Салаф, односно Венчеслав). Затим, племе Намђињ (Немци), најхрабрије словенско племе, познато по добним коњаницима, које је предводио краљ Азана (Гирана). Следеће племе је Манабањ (Манабин) са краљем Занбир (Ратир, односно Ратимир). Затим помиње племе Сартин (Сарбин, односно Сурбин, Срби), које је словенско племе без закона којима би се повиновали. Затим племе Сасин (Сахин, односно Чеси), па племе Ђарваник

(Хурватин, односно Хрвати). Следи племе Хашанин (Ђушанин, односно Гушшанин, Гудушчани), па племе Барабађин (Баранђабин, односно Браницабин, Браницевци).

Масуди је био савременик Константина VII Порфирогенита (913–959), који је у свом делу писао о Србима и Хрватима. Према Порфирогениту, Срби воде порекло од некрштених Срба, названих Бели Срби, који су се насељили у области Бојки, коју већина аутора идентификује са Боемијом, односно Чешком. У X веку Срби и Хрвати су се насељили јужно од Саве и створили кнежевине на Балкану. Порфирогенит наводи земље у X веку: Рашка или Србија, Дукља, Травунија, Захумље, Конавље, Паганија, Хрватска. Цар је довео свештенике који су покрстили Србе између 867. и 874. године.

Масуди је добро познавао историју византијских царева од Константина (306–337) до Константина Порфирогенита (913–959). У својим делима имена царева углавном наводи са латинским наставком *-ус*, што показује да је податке преузео из византијских извора. Међутим, подаци о српским земљама из Порфирогенитовог доба му нису били познати, и он пише само о словенским племенима, међу којима су Срби и Хрвати у IX веку.

Масуди и Бакри су писали о погребном ритуалу краља или поглавара, које су спаљивали на ломачи, да би им обезбедили вечни живот, а за њима је у смрт ишла жена. Обичај жртвовања подсећа на ритуале Индуза и народа са Истока, који су обожавали ватру. У Масудијевом спису се помиње да се на хазарској страни налазе Словени и Руси, који спаљују поглаваре на ломачи, као и да су ту словенска племена која долазе са истока и простиру се ка западу. Ибн Фадлан је писао о погребном ритуалу Руса, који због спаљивања покојника и жене која се жртвује подсећа на викиншки обред. Дуго се расправљало о томе да ли под термином Рус треба подразумевати Словене или скандинавски народ Варјаге. Руси су у суштини конфедерација данских ратника, која је словенизована.

Податке о српским градовима и путевима у време крсташких ратова добијамо од Идрисија, познатог арапског географа који је живео на двору норманског краља Рожера II на Сицилији. Идриси нас води кроз Србију од малог града Аринија до славног града Баксина (Панчева) на Дунаву, са пољима и плодном земљом. Познат је по пијацама, трговцима, занатлијама. Затим до Ифранк-била (Сремске Митровице), великог и лепог града са много плодне земље, у коме живе Авари. Следећи град је Тител, који, такође, има пуно обрадиве земље, са становништвом из Угарске, које се бави земљорадњом и сточарством. Даље помиње град Нису (Ниш) на великој реци и Рабно (Ћуприју). На kraју описује

Београд, удаљен 70 миља од Кауна (Ковина). Београд описује као насељен, богат град са великим црквама.

Irena R. Cvijanović

SERBIAN CITIES AND CUSTOMS IN ARABIC MEDIEVAL TRAVEL MAUSCRIP TS FROM 9TH TO 12TH CENTURY

S u m m a r y

Arabic historians and geographers have preserved data about Serbs, their cities, customs and character. Arabic sources about Serbs in the Early Middle Ages are works of Al Masudi (IX/X c., 871–956/7), Al Bakri (XI c., 1004?/1014–1094), manuscript of Ibrahim ibn Jakubi, Israili, Tartusi (X c.), preserved in the work of Al Bakri, and geography of Idrisi (mid. XII c., 1099/1100–1164/5/6). Masudi and Ibrahim ibn Jakubi are the most important Arabic sources about Slavs. They gave data about all Slav tribes and their organization. The Slavs are divided in two blocks, Slavs from the east, and Slavs from the west. Masudi has written more about Slavs on the east, and Spanish Jew Ibrahim ibn Jakubi has visited West and Central Europe about 965, and left us description of the West Slavs with clearly cited periods and dates. Ibn Jakubi sometimes has tendency to include Aleman's area on the north in Slav area. He discovers that Slavs gather different people, including Germans and Scandinavians. He cites that the Slavs have formed four great lands, Bulgaria, than land of Boleslav, Miesko and Nakon. He was received in Magdenburg on the court of Otto I, and gathered data about Obodrits, whose king Nakon has died about 965. Obodriti settled down west of the Slav lands, and they could have been neighbours of Saxons and Normans (here means Danish). Their capital means, as they say, great citadel, 11 miles away from the Baltic Sea, and 100 miles from Magdeburg.

Arabic authors write about the Slavs (As-Saqaliba), as a nation that was present in the greatest part of Europe during its expension, but contours remain unclear. Accordin to Ibn Rosteh the Slavs have scattered to all parts of Europe, over Ural and Volga, to Atlantic and lands Gog and Magog. According to Masudi frontier of Slav territory is land of Khazars, and their settlements are on the north from where they have moved to the west. In accordance with unknown author of Hudud al-alam the Slav territory was between Bulgars and Black Sea, Russians and uninhabited areas in the north. Ibrahim ibn Jakubi gives precise data about Slav lands from the Mediterranean coast to Atlantic, but from the north side.

According to Masudi and Al-Bakri the Slavs originate from Mar (Mad) the son of Noah's son Japhet. Masudi cites that there are many different tribes which

were fighting. Each tribe was led by king, and their supreme ruler is duke. Slavic tribes did not confess Christianity, and none of them had alphabet or law. At the earliest period, one of these tribes used to rule them and their king was called Madjak, and the tribe itself was called Valinana (Valinjana). Masudi mentiones Slavic tribe Astabran (Astutran = Oktotran or As-Sraba = Serbs?), whose king they called Saklaih (Dulab) tribe whose king was Vandz Alaf (Salaf = VenceSlav). Then, there is a tribe which we call Namdjinj (= Namjin, Germans), and their king was called Azana (Girana). This is the most courageous Slavic tribe and they are excellent horsemen. The next tribe is Manabanj (= Manabin), and they called their king Zanbir (Ratir = Ratimir). Then, a tribe that we call Sartin (Sarbin = Surbin, Serbs). According to some stories this is a terrible Slavic tribe, they do not practice any law, but giving any further details would be too extensive. Then, there is a tribe that we call Sasin (Sahin, Czechs), then a tribe that we call Djarvanik (Hurvatin = Croats). Then a tribe called Hashanin (Djushanin = Gusanin, Guduscan), then a tribe called Baradjabin (Barandjabin = Branicabin, Branicevci). We are not familiar with the names of some of their kings.

When in a mentioned tribe Sartin (Sarbin = Serbs) a king or a superior died, they would burn them and thus they were given the eternal life. They have customs like the Indian. There are Slavs and Russians who are burned to death. These are Slavic tribes who come from the East and spread to the West.

Idrisi listed cities in Serbia, Croatia and Montenegro. He takes us through Serbia, from small town Arini to famous town Baksin (Pancevo) on the river Danube, with fields and arable land. It is well known stronghold with markets, merchants, craftsmen. Than Ifrank-bila (Sremska Mitrovica), a nice, big town in which Avars live and there is a lot of arable land in it. Next town is Titelus (Titel) which also has a lot of arable land, with the inhabitants from Ungaria, that are shepherds and farmers. Than he mentiones town Nisu (Nis, Naissus) on a big river, and Rabna (Cuprija). At the end he describes Belgrade (Beograd) which is 70 miles away from Kovin. Belgrade is a populated, prosperous city with great churches.